
INTERVENȚII DE CONSERVARE - RESTAURARE APLICATE UNEI EVANGHELII DE SECOL XVIII

Cristina-Camelia GHÎTESCU^{1*}

Cuvinte cheie: *Evanghelie, carte religioasă, conservare, restaurare.*

Keywords: *Gospel, religious book, conservation, restoration.*

Abstract

This paper presents aspects of restoration and conservation interventions applied to a 18th century religious book.

Fondul de carte veche din zona Olteniei are o importanță deosebită cuprinzând lucrări de interes major pentru istoria culturii naționale, valori bibliofile din tipografiile vremii: Râmnic, Blaj, București, Iași, Buda, Sibiu, Snagov, Neamț.

O bună parte din cărțile vechi ale patrimoniului nostru au aparținut bisericilor, care au folosit cărțile la toate slujbele, cartea, fiind legată de Biserică, de aceea primele tipărituri sunt cărți de ritual. Cartea era privită și ca o operă de artă, făcând parte, alături de icoane, patrafire, și chivoturi, din tezaurul Sfântului lăcaș. În fiecare colț de țară, unde se află o bisericuță, veche și uitată, ea are încă un mic muzeu în care se găsesc câteva cărți cu buchii vechi, fără foaia de început sau cu paginile unșuroase și adeseori mâncate de carii. Toate aceste cărți, pretutindeni, oriunde s-ar afla, reprezintă fărâme din patrimoniul culturii românești.

Cărțile constituie mijloacele de căpătâi ale cultului ortodox. În funcție de diferiți factori, ele pot fi clasificate în următoarele categorii tipologice: cărțile Sfintei Scripturi (Biblia, Evanghelie, Noul Testament, Psaltire), cărți ritualice (Triod, Antologhion, Octoih, Mineie, Liturghier, Catavasier, diferite canoane, rânduieli). Toate aceste scrieri constituie suportul de bază pentru viața liturgică pe tot parcursul anului bisericesc.

„Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie” ce face subiectul comunicării de față, a fost tipărită la anul 1750 în Sfânta Mitropolie a Bucureștilor de Barbu Bucureșteanul și Grigorie (tipograf), în timpul domniei lui Grigorie Ghica și cu blagoslovenia și toată cheltuiala a prea Sfințitului Kir Neofit Criteanul, Mitropolit a toată Ungrovlahia². În prezent această Sfântă Carte aparține Sfintei Mănăstiri Frâsinei, ea cuprinde 200 de file, acestea fiind grupate în 45 fascicole (caiete) a câte 4 file și 11 fascicole (caiete) a câte 2 file, de dimensiunile 28 x 19,5 cm, cu textul așezat pe două coloane, cu o încadrare simplă, într-un chenar, titlurile fiind tipărite cu roșu, iar restul textului cu negru, fiecare

---

* Expert restaurator carte veche/document, Muzeul Olteniei Craiova.

¹ Ion Bianu, Nerva Hodoș, *Bibliografia românească veche - BRV - Vol. II (1717 - 1808)*, Biblioteca Academiei Române, București, 1910, p. 113.

coloană normală având 35 de rânduri. Lucrarea este în totalitate în limba română, cu caractere chirilice.

În Evanghelia din 1750 apare frontispiciul cu Isus Hristos între Maica Domnului și Ioan Botezătorul, principalii sfinți intercesori care se roagă pentru iertarea păcătoșilor. Importantă în iconografia bizantină, tema poartă numele de Deisis (în grecește, Rugăciune). La începutul fiecărei Evanghelii se află câte o xilogravură, cu fiecare Evanghelist, de asemenea în cuprinsul cărții se găsesc numeroase gravuri, frontispicii, letrine fitomorfe, colofonii, etc.

Fig. 1. Aspectul cărții înainte de restaurare

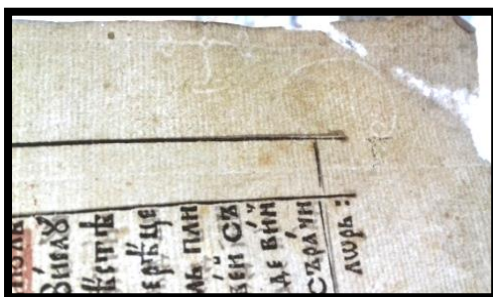
Cartea inițial a fost legată în coperti din lemn învelite în piele cu închizători metalice și curelușe - elemente ce la momentul intrării în laborator au lipsit în totalitate; A fost cusută pe 4 nervuri profilate și 2 lănișoare marginale în cusătură discontinuă; tranșa era uniformă. Volumul a suferit de-a lungul timpului intervenții de restaurare (realizate empiric) atât la corpul cărții cât și la elementele de legătură – coaserea fasciculelor s-a făcut nerespectându-se punctele de coasere originale și numărul nervurilor (în loc de 4 s-au folosit doar 3).

În urma testelor de laborator și a analizării structurii hârtiei s-a identificat natura fibrelor: pastă celulozică din fibre naturale vegetale – in, cânepă; metoda de producere: manual; hârtia este marcată cu opt linii de apă verticale la o distanță de 25 mm.

Fig. 2. Cerneluri tipografice

Cerneala de tipar, neagră și roșie, folosită la redactare este insolubilă în apă și alcool etilic, nu a prezentat tendință de solubilizare la nici unul din testele folosite: picurare, tamponare și frecare.

Fig. 3. Filigran prezent

Fig. 4. Fir textil - bumbac

Determinarea pH-ului a fost realizată cu pH - metrul digital cu electrod de contact având o valoare cuprinsă între 5,4 – 6,7; hârtie acidă³.

În urma examinării stereomicroscopice, analizelor vizuale și testelor microchimice s-a constatat prezența deteriorărilor biologice, fizico - mecanice și chimice, volumul aflându-se într-o stare avansată de degradare determinată de vicisitudinile vremii și de intervențiile empirice realizate de-a lungul anilor.

Deteriorări fizico-mecanice: cartea și-a pierdut integritatea lipsindu-i în totalitate elementele de legătură; intervenție empirică în ceea ce privește coaserea cărții. Corpul cărții prezintă: plieri, franjurări ale tranșelor, pierderi masive de material suport purtător de informație scrisă și nu numai, restaurări empirice, pierderi de material în zona de pliere a filelor și fragilizarea hârtiei.

³ Marinela Boicea, investigator chimist, *Buletin de analiză*, 11.04.2018.

Fig. 5. Degradări fizico - mecanice

Deteriorări fizico - chimice: ca urmare a păstrării și manipulării improprie, volumul ce face obiectul intervenției de restaurare a suferit mai multe forme de degradare chimică, după cum urmează: pete datorate migrării apei împreună cu impuritățile prezente, depozite masive de ceară, prezintă patină grasă funcțională (la colțuri), slăbirea rezistenței și îmbrunirea hârtiei suport ca urmare a acțiunii luminii și a acidității ușor crescute (degradare oxidativă și fotochimică), fragilizarea hârtiei suport ca urmare a pierderii unei anumite cantități din agentul de înclieiere (în condițiile îmbătrânirii naturale, cumulată cu activitatea biologică).

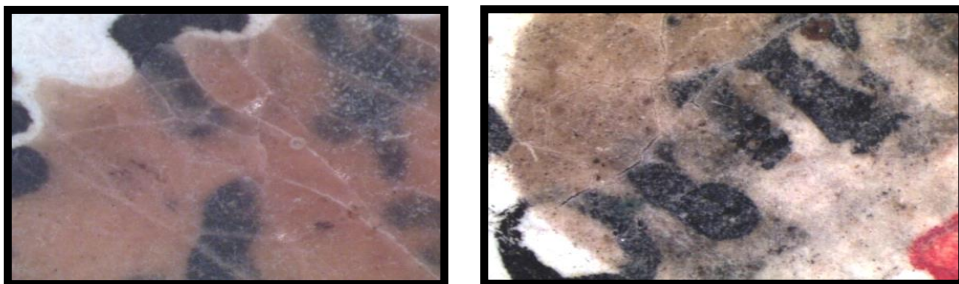
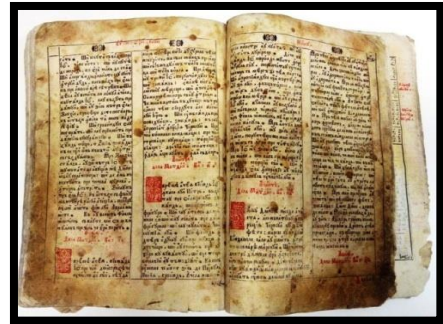
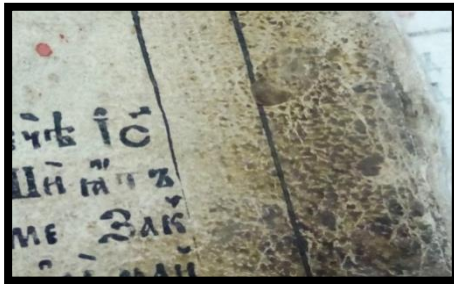

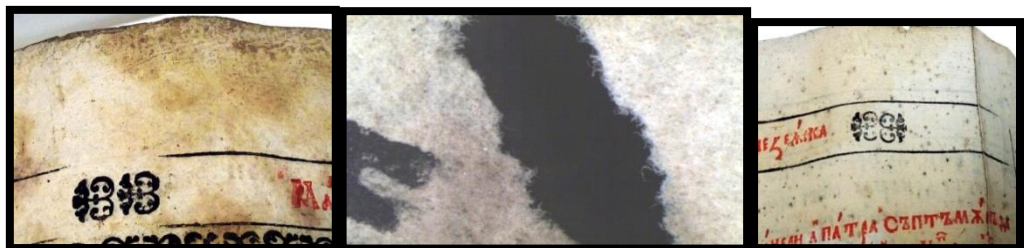
Fig. 6. Depozite de ceară și materie grasă

Fig. 7. Degradarea cernelii

Fig. 8. Halou umezeală

Deteriorări biologice: fragilizarea generală a materialului suport pe fondul unui atac fungic, atac masiv de rozătoare mai ales în prima parte a volumului, deteriorări provocate de activitatea umană acestea fiind rezultatul unei păstrări și manipulări necorespunzătoare.

Fig. 9. Degradări microbiologice

Fig. 10. Degradări biologice

În urma acestor rezultate s-a stabilit maniera de restaurare a cărții, etapele și tratamentele de laborator, compatibile cu acest caz.

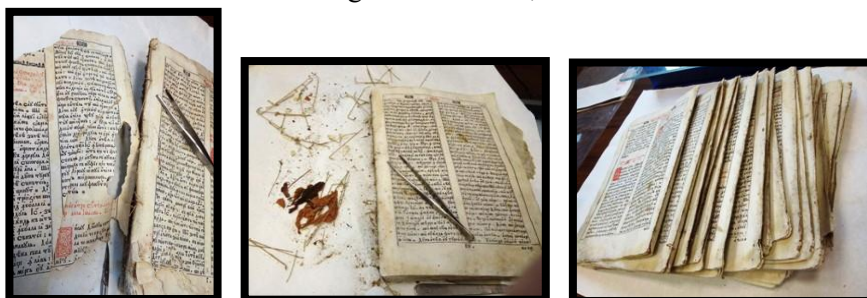
Cauzele deteriorării patrimoniului pe suport papetar sunt multiple: catastrofele naturale, precum inundațiile sau incendiile, dezastrele provocate de om, dar și deteriorarea progresivă în timp datorată unui număr mare de factori și adesea datorită neglijenței sau ignoranței cu privire la modalitățile elementare de conservare. Impactul major al factorilor de degradare generează incidența crescută a degradării artefactelor, care impune tratamente individualizate și laborioase de stabilizare a suporturilor celulozice⁴.

Tratamente de restaurare - conservare aplicate:

În urma propunerilor făcute s-a optat pentru desfacerea volumului, date fiind degradările multiple, menționate mai sus.

Au fost propuse și realizate următoarele intervenții:

- păstrarea corpului cărții în atmosferă de formaldehidă 37%, în etuvă, timp de 48 ore, numerotarea filelor de carte în vederea reconstituirii caietelor după restaurare (oglindea filelor de carte);
- întocmirea documentației fotografice înainte de restaurare și bineînțeles pe tot parcursul procesului de restaurare;
- desfacerea din cusătură, concomitent cu aceasta s-au notat toate elementele caracteristice în vederea relegării volumului;

Fig. 11. Desfacere din cusătură

⁴ A. Giovannini, *De Tutela Librorum: La Conservation Des Livres Et Documents D'archives*, Ed. de l'Institut d'études sociales, Genève, 1955, pp. 55 - 194.

Fig. 12. Curățare uscată

- îndepărtarea depozitelor de ceară și a impurităților cu ajutorul bisturiului, prin creșterea depozitului în X și desprinderea lui de pe suportul de hârtie fără afectarea suportului.

După efectuarea tratamentelor de curățare uscată ce au avut drept scop: desprăfuirea, îmbunătățirea aspectului vizual prin eliminarea depozitelor de murdărie și îndepărtarea sau estomparea petelor de grăsime, a diferitelor substanțe insolubile în apă care au fost prezente pe suprafața hârtiei (curățire locală cu solvenți: acetona, white spirit, alcool etilic, esență de terebentină), s-a trecut la tratamentele de curățire umedă (spălarea).

Fig. 13. Tratament umed

Scopul aplicării tratamentului de curățare umedă este acela de îndepărtare a murdăriei depusă în spațiile dintre fibrele de celuloză, precum și rolul de regenerare și reîmpăslire, prin refacerea legăturilor chimice la nivelul macromoleculelor de celuloză. În general, curățirea umedă influențează diferit proprietățile fizico - mecanice ale hârtiei, în funcție de compoziția lor fibroasă: gradul de alb crește în cazul hârtiilor din fibre textile și din celuloză chimică și scade în cazul celor din paste mecanice.

Curățarea umedă a filelor a fost realizată prin imersie în soluție hidroalcoolică la 25°C - 30°C urmată de băile de limpezire până când apa a rămas incoloră și astfel s-au eliminat toate impuritățile. În timpul spălării s-a realizat și o îmbunătățire a valorilor pH-ului, datorită faptului că odată cu murdăria, prin spălare se îndepărtează și o parte a acizilor solubili (H_2SO_4). În timpul tratamentului umed s-a realizat și operația de îndepărtare a benzilor de hârtie lipite empiric.

Uscarea liberă s-a făcut pe hârtii de filtru și rastel, la valori ale U.R. și temperatură adecvate, ceea ce a permis o bună evaporare a apei din hârtie. După uscarea filelor s-a realizat reînclieirea acestora cu C.M.C. 1,5% pe o singură față a filei iar după uscare s-a aplicat o presare intermediară între foi de filtru, platane și presă, presare ce a avut rolul de rearanjare a fibrelor de la suprafața hârtiei.

Fig. 14. Pregătirea materialului suport pentru completare și consolidare

Fig. 15. Completarea și consolidarea materialului suport

Următoarea fază de lucru a fost pregătirea fielor curățite și presate pentru completarea zonelor lacunare și consolidarea fisurilor și a zonelor fragilizate după cum urmează: curățirea părților biodeteriorate, unde nu este prezent text, în vederea completării lacunelor cu hârtie japoneză, subțierea și defibrarea marginilor porțiunilor cu text (fără a afecta scrierea), în vederea completării lacunelor cu hârtie japoneză, măsurarea grosimii hârtiei s-a realizat cu micrometrul digital. În cazul de față am optat pentru completarea prin metoda la dublu cu hârtie japoneză 29g/m², vâl japonez 6g/m² de culoare adecvată iar fisurile și zonele fragilizate au fost consolidate cu vâl japonez 9g/m². Adezivul folosit a fost C.M.C. 3% pentru completarea lacunelor iar pentru consolidarea cu vâl C.M.C. 1,5%.

După o presare intermediară a fielor de carte s-a realizat degajarea surplusului de hârtie japoneză și vâl ce s-a făcut cu bisturiul pe masa luminoasă, pe o parte și pe cealaltă, astfel încât grosimea locului de "sudură" dintre cele două suporturi, să nu depășească grosimea suportului de text. Pe porțiunea de lipire s-a aplicat un strat subțire de C.M.C., și s-a uniformizat suprafața cu ajutorul fălțuitorului din os.

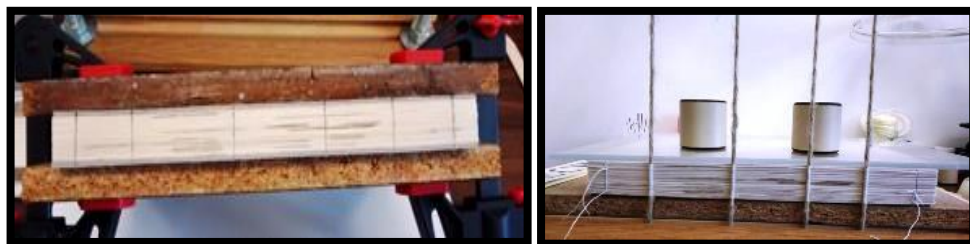

Fig. 16. Corpul cărții după colaționarea pe fascicole

A urmat apoi refacerea dimensională a filelor prin tăierea surplusului de hârtie japoneză și presarea finală a cărei durată de timp a fost cât mai îndelungată. În acest fel s-a realizat o presare corectă, fără riscul apariției pliurilor, iar foile s-au stabilizat dimensional și fibrele s-au rearanjat.

După recompunerea caietelor și reformarea blocului de carte s-a trecut la etapele restaurării legăturii: fixarea nervurilor pe gherghef și coaserea cărții pe patru nervuri profilate din sfoară groasă de cânepă și două lăntișoare marginale, înclieierea cotorului interior cu pap de făină din grâu, căptușirea cotorului interior cu pânză de bumbac, coaserea cu ață de bumbac, cusătură discontinuă și aplicarea capitalbandurilor.

Fig. 17. Aspecte privind legătura corpului cărții

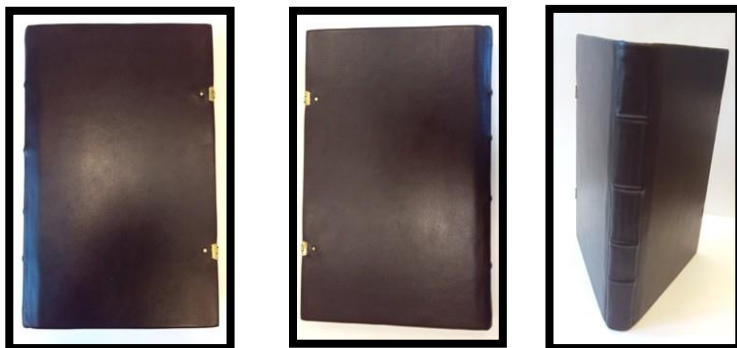

În ceea ce privește restaurarea învelitorii și a scoarțelor am optat pentru pentru reconstituirea după o legătură similară cu aceasta: croirea, șerfuirea și vopsirea unei învelitori din piele tăbăcită vegetal, iar pentru scoarțe s-a folosit carton de legătorie cu pH - neutru.

Fig. 18. Fixarea scoarțelor la corpul cărții

Au urmat, apoi, celelalte etape ale restaurării legăturii: fixarea scoarțelor la corpul cărții prin lipirea capetelor nervurilor pe interiorul acestora, lipirea învelitorii pe suprafața cărții, modelarea nervurilor profilate, a capișoanelor și a aînșlagurilor, confecționarea noilor curelușe din piele, fixarea închizătorilor metalice la acestea, atașarea forțașurilor originale ce au fost restaurate odată cu filele de carte prin lipirea acestora pe interiorul scoarțelor, emolieria învelitorii din piele a fost realizată cu cremă emolientă pe bază de lanolină.

**Sfânta și Dumnezeiasca
Evangelhie după restaurare**

După finalizarea procesului de restaurare s-a realizat o casetă specială de protecție din materiale neutre (carton pH neutru, hârtie japoneză, vinavil NPC) în vederea depozitării, etalării și manipulării corespunzătoare.

**File Sfânta și Dumnezeiasca
Evangelhie după restaurare**

Fig. 19. Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie în caseta de protecție

Procesul de conservare - restaurare a restabilit, pe cât posibil în parametri optimi, starea fizică și chimică a cărții, redând astfel sănătatea materialului suport asigurând totodată menținerea în timp a durabilității și funcționabilității acesteia.

Fig. 20. Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie înainte și după restaurare

După restaurare s-a constatat că Sfânta și Dumnezeiasca Evanghelie și-a recăpătat însușirile inițiale. Astfel, a fost redată patrimoniului național o carte valoroasă pentru cercetările în domeniul istoric, religios și lingvistic, a cărei existență va fi, sperăm, cât mai îndelungată.